

https://doi.org/10.31516/2410-5325.061.037

УДК 94:316.343-057.85:[61+82]:323.27(477)“1917/1921”(045)

В. М. Шейко, доктор історичних наук, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

rector-2@ic.ac.kharkov.ua

https://orcid.org/0000-0002-3532-7439

МЕДИЧНА ТА ЛІТЕРАТУРНА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ В ЧАСИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

Проаналізовано проблеми трансформації відносин і взаємин медичної та літературної інтелігенції в часи Української революції 1917–1921 рр., громадянської війни та інтервенції з різними, зокрема й радянською, владами в Україні. Основну увагу приділено процесам еволюції відносин старої інтелігенції з радянською владою, яка перемогла й закріпилася в Україні. Показано, що переважна більшість медичної й літературної інтелігенції після марних спроб відвертої чи прихованої боротьби проти радянської влади поступово вимушено обрала нейтральну позицію, а потім — і недобровільну професійну співпрацю з радянською владою.

Ключові слова: *медична та літературна інтелігенція, Українська революція, громадянська війна, інтервенція, профспілковий рух інтелігенції.*

В. Н. Шейко, доктор исторических наук, профессор, академик, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

МЕДИЦИНСКАЯ И ЛИТЕРАТУРНАЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ ВО ВРЕМЯ УКРАИНСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1917–1921 ГГ.

Проанализированы проблемы трансформации отношений и взаимностей медицинской и литературной интеллигенции во время Украинской революции 1917–1921 гг., гражданской войны и интервенции с разными, в частности и советской, властями в Украине. Основное внимание уделено процессам эволюции отношений старой интеллигенции с советской властью, которая в конечном итоге, победила и укрепилась в Украине. Показано, что большинство медицинской и литературной интеллигенции после напрасных попыток откровенной и открытой борьбы против советской власти постепенно выбрали нейтральную позицию, а потом — и вынужденное профессиональное сотрудничество с советской властью.

Ключевые слова: *медицинская и литературная интеллигенция, Украинская революция, гражданская война, интервенция, профсоюзное движение интеллигенции.*

V. M. Sheyko, Doctor of Historical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THE MEDICAL AND LITERARY INTELLIGENTSIA IN THE 1917–1921 UKRAINIAN REVOLUTION

The relevance of this study lies in the fact that the analysis of the processes of evolution of the views of the old literary and medical intelligentsia in the period of the 1917–1921 Ukrainian Revolution suggests answers to the fundamental

question of the relationship between the authorities and the society, the authorities and the intelligentsia in today's Ukraine.

The aim of this paper is to examine the processes of evolution of the views and convictions of the old literary and medical intelligentsia in the period of the 1917–1921 Ukrainian Revolution.

Research methodology. In this study the author uses the culturological and comparative methods and principles of the analysis of evolution of the interrelations of the old Ukrainian medical and literary intelligentsia and the authorities during the 1917–1921 Ukrainian Revolution.

Results. The paper demonstrates the complicated political, economic, moral, ethical and physical frustrations of the old medical and literary intelligentsia during the 1917–1921 Ukrainian Revolution, civil war and intervention.

The author analyzes the issues of the transformation of the interrelations of the old medical and literary intelligentsia and various authorities including the Soviet authorities in Ukraine during the 1917–1921 Ukrainian Revolution, civil war and foreign intervention. Special attention is paid to the process of evolution of the interrelations of the old medical and literary intelligentsia and the Soviet authorities that finally gained a dominant position in Ukraine. The paper demonstrates that the majority of the medical and literary intelligentsia after unsuccessful attempts of an open or concealed fight against the Soviet power had no choice than to gradually move to a neutral position, and then to collaborate with the Soviet authorities.

Novelty. An attempt is made for the first time to conduct a culturological analysis of the transformation of the views of the medical and literary intelligentsia relating to various authorities including the Soviet authorities during the 1917–1921 Ukrainian Revolution.

The practical significance. The results of this study can be used not only in the process of further culturological research into the above mentioned issues but also when writing methodological recommendations and studying the issues of Ukrainian culture.

Keywords: the medical and literary intelligentsia, the Ukrainian revolution, civil war, intervention, trade union movement of the intelligentsia.

Постановка проблеми. У роки громадянської війни й військової інтервенції України радянська влада гостро потребувала медичних працівників. Саме тому робила все можливе та неможливе для їх залучення на свою сторону. У жорстоких буднях воєнних дій бракувало медичних працівників — для повернення поранених на фронт, для боротьби з епідеміями, хворобами, наслідками голоду, організації профілактичної санітарно-гігієнічної кампанії. Зазначимо, що прошарок медичних працівників в Україні був нечисленним. Так, якщо в 1913 р. налічувалося 7800 лікарів (*Советская интеллигенция: (история формирования и роста 1917–1965 гг.)*, 1968, с. 18), то в 1920 р. в губернських органах охорони здоров'я України їх працювало ще менше — 6122 лікарі (*Отчет Народного Комиссариата здравоохранения УССР за 1920 год*, 1921, с. 4).

Військова медична інтелігенція пододала складний шлях від невизнання радянської влади до бажаної чи вимушеної професійної співпраці з нею. Як і в середовищі військових, верхівка медичної інтелігенції через свої масові професійні організації типу «Товариства російських лікарів в пам'ять М. І. Пирогова», Всеросійського союзу професійного об'єднання лікарів, Всеросійського союзу помічників і лікарів (фельдшерів) та їх відділення в Україні намагалися об'єднати медичну інтелігенцію України (*Федюкин, 1972, с. 188–192*).

Голова Всеукраїнської ради профспілок Ф. Угаров, виступаючи в грудні 1924 р. на I всеукраїнському з'їзді працівників лікувально-санітарної справи в Україні, підкреслював, що висококваліфіковані лікарі не об'єднувалися в профспілки, оскільки не визнавали радянську владу. Не бажали цього й середні прошарки медичних працівників. Однак, стверджував він, коли створили для відомих лікарів у ті голодні, воєнні роки, відповідні матеріальні й професійні умови для роботи, то вони вимушено погодилися на ділову співпрацю з новою владою (*ЦДАВО України, ф. 2684, оп. 1, од. зб. 135, арк. 14*).

В Україні функції єдиного профспілкового органа зосередилися в Південбюро Всеросійського союзу медичних працівників, яке відіграло важливу роль у налагодженні ділової співпраці медичної інтелігенції з робочо-селянською владою. Радянська влада прагнула, нейтралізуючи й ізолюючи найбільше наближених до буржуазної верхівки старих лікарів, сприяти залученню на свою сторону основної маси медичної інтелігенції різнманітними способами. Методи, форми й особливо хронологія залучення до співпраці з радянською владою старої медичної інтелігенції були приблизно подібними, як і у випадку з воєнспецами. Однак на початку війни лише одиниці з медперсоналу добровільно йшли на фронт у складі Червоної армії. Зі свого боку, радянська влада проводила жорсткі мобілізації й вводила трудову повинність для медичних працівників.

Водночас не тільки фронт потребував медичних працівників. Голод, безлад і порушення більшості санітарно-гігієнічних норм функціонування суспільства породжували масштабні епідемії, які призводили до численних людських жертв. В Україні до Першої світової війни, наприклад, віспою на рік хворіли 18–20 тис. осіб, а в 1920 р. — 35 тис. осіб (*ЦДАВО України, ф. 2684, оп. 1, од. зб. 135, арк. 175*). Згідно з даними Наркомату охорони здоров'я УРСР, масові захворювання серед населення в останні місяці 1920 р. — початку 1921 р. значно зросли. Так, на висипний тиф у грудні 1920 р. захворіло 2566 осіб, а в січні 1921 р. — уже 4088 осіб, віковим тифом — відповідно 21015 і 21215 осіб, черевним: грудень 1920 р. — 1475, січень — 8471 особа. Завдяки медичним

працівникам, котрих радянська влада мобілізувала на боротьбу з епідеміями, невдовзі крива захворювання на всі види тифу почала спадати (*ЦДАВО України*, ф. 2, оп. 2, од. зб. 151, арк. 5), хоча епідемії на фронтах вирували, а ситуація залишалася складною.

Для боротьби з епідеміями вже на початку 1919 р. створено Центральну й місцеві спеціальні комісії, зважаючи на особливу гостроту боротьби з тифом, тоді ж при Наркомосі УРСР — надзвичайну комісію з боротьби з висипним тифом (*ЦДАВО України*, ф. 2, спр. 2, оп. 1, од. зб. 436, арк. 1, 6).

Долучення старих медичних працівників до участі в заходах радянської влади зумовлено деякими обставинами. По-перше, медичний персонал, і без того нечисленний, зазнав значних втрат як на фронтах, так і під час боротьби з епідеміями. При цьому смертність від епідемій серед медичного персоналу була в чотири рази вищою, ніж серед іншої частини населення. Те саме можна стверджувати й про працівників закладів Червоного Хреста, сільських та міських лікарень (Федюкин, 1972, с. 204). По-друге, заходи радянської влади, спрямовані на співпрацю зі старим медперсоналом, не розуміла та не сприймала нова влада. Такої позиції, наприклад, на початку 1919 р. дотримувала більшість медичних працівників Харкова й губернії (*Врачебное дело*, 1919, 4, 4–5). Деякі працівники, формально погодившись на співпрацю з радянською владою, приховано чинили опір її заходам. Наприклад, банда Зеленого отримувала через такий персонал усі санітарно-гігієнічні засоби (*ЦДАВО України*, ф. 2, спр. 2, оп. 1, од. зб. 916, арк. 66–67).

У таких умовах радянська влада здійснювала широку роз'яснювальну роботу серед медичних працівників, водночас жорстко боролася зі своїми політичними противниками різними, зокрема примусовими методами, а також вела суворий облік і мобілізувала медпрацівників для потреб оборони, санітарно-культурних, медико-санітарних робіт у тилу. Надзвичайна комісія з боротьби з висипним тифом, наприклад, 5 березня 1919 р. прийняла постанову «Про облік і мобілізацію медичного персоналу», відповідно до якої в Харкові та його передмісті мобілізувався весь медперсонал віком жінки — до 40 років, чоловіки — до 55 років, за умови, що вони вже перехворіли на тиф. Не підлягали мобілізації лише ті, хто перебував на обліку військового відомства. Тих, хто намагався уникнути мобілізації, жорстко карали за законами воєнного часу («Об учёте и мобилизации медицинского персонала: постановление от 5 марта 1919 г.», 1919, 21, ст. 233). Та сама надзвичайна комісія в постанові «Про облік і мобілізації медичного персоналу» від 14 березня 1919 р. на доповнення до вказаної постанови від 5 березня 1919 р. зобов'язала мобілізувати й осіб, котрі

закінчили курси сестер милосердя та догляду за хворими, а також усіх тих, хто навчався в медичних вищих навчальних закладах («Об учёте и мобилизации медицинского персонала: [дополнительное постановление от 14 марта 1919 г. к постановлению от 5 марта 1919]», 1919, 28, ст. 298). І, нарешті, декретом Раднаркому УРСР «Про облік і трудову повинність усіх медичних працівників на території УРСР» від 25 травня 1919 р. і постановою наркоматів охорони здоров'я, внутрішніх справ і праці «Про трудову повинність медичного персоналу на території УРСР» від 7 червня 1919 р. завершується кампанія з обліку, мобілізації всіх медичних працівників республіки в 1919 р. («Об учёте и трудовой повинности всех медицинских работников на территории УССР: декрет Совнаркома УССР от 23 мая 1919 г.», 1919, ч. II, ст. 52, 78).

У 1920 р., відразу після повернення радянської влади в Україну, на початку 1920 р. Всеукрревком постановою «Про залучення до трудової повинності осіб медичного персоналу» продовжив розпочату раніше кампанію. При цьому змінено мобілізаційний вік: для чоловіків – до 63 років, а для жінок – до 58 років («Про притягнення до трудової повинності медперсоналу: постанова», 1921, 1, ст. 17). Останнє, до речі, свідчило про нагальну потребу в медичних працівниках, чисельність котрих в Україні постійно зменшувалася. Причини були різними. Спроби пережити лихоліття, змінивши професію, сховавшись десь у глухому куточку республіки, теж впливали на чисельність медпрацівників. Але основна причина різкого падіння кількісного наявного складу медичних працівників полягала у великих втратах на фронтах і в боротьбі з епідеміями, особливо тифом. Процеси обліку й мобілізації, раціонального розподілу медперсоналу тривали до кінця 1920 р. Так, Харківський губздраввідділ восени 1920 р. проводив як мобілізацію лікарів і фельдшерів, так і реєстрацію медичних працівників, спрямовану на їх рівномірний розподіл (*ЦДАГО України*, ф. 2, оп. 1, од. зб. 204, арк. 3, 4–зв.).

Уряд радянської України був змушений виявити турботу про створення умов для життєдіяльності медичних працівників, поліпшення їхнього матеріального становища. Щоправда, матеріальні можливості радянської влади в Україні були на той час мізерними. І все ж влада реалізувала кілька заходів з метою залучення до співпраці медичних працівників. Так, у червні 1919 р. Раднарком УРСР декретом «Про забезпечення нормальних умов діяльності лікарів» передбачав упередження незаконних конфіскацій особистих речей, медпрепаратів, інструментів і бібліотек. Подібні дії дозволялися тільки за ордерами Наркомату охорони здоров'я та його місцевих відділів. Серед заходів, які мали створювати умови для роботи лікарів, передбачалося виділення додаткових

(понад норми) кімнат-кабінетів лікарям, котрі займалися медичною практикою або науковою роботою; виселення з квартир допускалося тільки в разі державної необхідності й за умови рівноцінної заміни; звільнення від повинності білизною та взуттям; право мати в кабінеті та приймальні меблі понад установлену норму; передбачалося покарання через суд з позбавленням волі до 5 років лікарів, котрі використали умови, передбачені декретом, не для виконання своїх професійних обов'язків або не виконували цей декрет загалом (*ЦДАВО України*, ф. 2, оп. 1, од. зб. 26, арк. 57, 131-зв.).

У червні 1920 р. Раднарком УРСР прийняв постанову «Про покращення становища робітників лікувально-санітарної справи», згідно з якою передбачалося забезпечення медичного персоналу, котрий працював у прифронтовій полосі й у зоні епідемії висипного тифу найнеобхіднішим, зокрема й червоноармійським пайком («Про поліпшення становища робітників лікарсько-санітарної справи: постанова РНК від 10 червня 1920 р.», 1921, 14, ст. 260). Водночас вжито заходи з надання допомоги медичним працівникам і їхнім сім'ям, які постраждали від епідемії. Родинам загиблих медичних працівників передбачалася підвищена пенсія.

Історія Української революції 1917–1921 рр., громадянської війни та інтервенції в Україні свідчить про стійкість і відданість справі більшості медичних працівників, котрі боролися за життя бійців на фронтах, з епідеміями, наслідками голоду й численними хворобами. Більшість таких працівників перенесли на собі наслідки всіх хвороб, особливо висипного тифу. Як і військові спеціалісти, медперсонал мав у мінімальний термін самовизначитися — або з народом, або проти нього. Основна їх маса обрала народ, який потребував допомоги. Медична інтелігенція, разом із військовою, була одним із перших прошарків, які у стислий термін вимушено обрали службу народу за будь-якої влади. Оскільки радянська влада здобула перемогу, закріпилася в Україні й декларувала боротьбу за інтереси народу, передусім пролетаріату й біднішого селянства, медпрацівники одними з перших перейшли від саботажу, невизнання радянської влади до вимушеної, переважно ділової співпраці з нею.

У роки Української революції 1917–1921 рр., громадянської війни та військової інтервенції в Україні трансформувалися погляди й літературної інтелігенції. В умовах австро-німецької окупації, маріонеткових режимів відбувалася політична диференціація поглядів письменників, художників, артистів, музикантів та інших представників літератури й мистецтва. У Полтаві, наприклад, закрито всі демократичні організації й переслідувалася газета, яку друкував В. Г. Короленко.

Німці й австрійці карали розстрілами за агітацію проти себе і навпаки заохочували заходи, спрямовані на оновлення минулого самодержавства (Золотоверхий, 1961, с. 147). Крім того, ситуація ускладнилася діяльністю представників різних політичних течій і літературних угруповань, які розгорнули бурхливу діяльність. Усі вони, зазвичай, поширювали русифіковані ідеї, спрямовані проти національної української культури. Найбільшої популярності набули ідеї «чистого мистецтва», «мистецтва для мистецтва» та інші, які під егідою свободи людини й незалежності письменників пропонували боротьбу зі старими традиціями та мораллю (Мануильський, 1921, 7 ноября, с. 3). І це іноді доходило до абсурду. Так, один із представників українського декадентства М. Семенко в поетичній збірці «П'єро задається» пропагував ідеї руйнації культури минулого й аполітичного мистецтва (Золотоверхий, 1961, с. 149). Вона нагадувала п'єсу Ф. Сологуба «Любові», яка благословляла кохання батька з донькою (*Театральная жизнь*, 1918, 24, с. 11–12).

У професійному об'єднанні старої інтелігенції важливу роль відіграли різні угруповання й об'єднання інтелігенції. Так, Усеукраїнський літературний комітет у лютому 1919 р. закликав робочих, селян і трудову інтелігенцію до об'єднання на ниві мистецтва. Для реалізації цього гасла в березні 1919 р. для налагодження зв'язків з письменниками-початківцями з робочо-селянського середовища і створено спеціальну секцію зв'язку при Всеукраїнському літературному комітеті (*ЦДАВО України*, ф. 166, оп. 1, од. зб. 622, арк. 64, 79), до складу якого ввійшли Г. Плетніков (голова), О. Гастєв і М. Левченко — представники Пролеткульту. І це позначилося на діяльності організації. Слід нагадати, що спочатку керівництво комітету відмовлялося займатися українською літературою, яка, на їхню думку, була літературою села. Лише пізніше при комітеті створено українську секцію нацменшин (*ЦДАВО України*, ф. 166, оп. 1, од. зб. 622, арк. 64, 79). Керівництво літературного комітету опікувалося молодими пролетарськими письменниками, недооцінюючи необхідність залучення до культурного будівництва літераторів старшого покоління, вихованого за часів самодержавства. Але на той час у Полтаві, наприклад, жили й творили відомі майстри літературного слова: В. Короленко й Панас Мирний, в інших містах України працювали С. Васильченко, П. Тичина, М. Рильський, І. Кочерга, Я. Мамонтов, М. Терещенко та ін. Недооцінював комітет і роботу з талановитими представниками інших течій, наприклад, футуристами на чолі з Михайлом Семенком (*ЦДАВО України*, ф. 166, оп. 1, од. зб. 622, арк. 57; Золотоверхий, 1961, с. 270).

У 1919 р. набувають популярності й інші представники пролетарської літератури, наприклад, В. Єланський, В. Чупринко, І. Михайличенко. Створено перший український художній журнал — «Мистецтво», у якому друкувалися твори, окрім названих пролетарських письменників, В. Коряка, П. Тичини, І. Кулика (Доленго, 1927, с. 6; *Большевик*, 1919, 1 мая). До речі, на його сторінках надруковано поему О. Блока «Дванадцять», яка була перекладена на українську мову (Блок, 1919, с. 3). Журнал відіграв важливу роль у консолідації літературних сил України на професійній основі, у ньому співпрацювали Михайль Семенко, П. Я. Савченко, Д. Загул, О. Слісаренко, В. Ярошенко, М. Терещенко та ін. Окремо творили такі представники старої школи, котрі об'єднувалися навколо різних альманахів («Муззачет» — 1919 р., «Гроно» — 1920 р., «Вир революції — 1921 р.). Вони трималися осторонь від фундаторів пролетарської літератури, у подальшому в межах загальної радянської літератури створили окремий сектор так званих «попутчиків». Альманахи висунули на перший план такі імена, як В. Поліщук, Г. Шкурупій, В. Підмогильний та ін.

Після розгрому денікінщини розпочався новий етап у розвитку літературних сил, які групувалися навколо нового друкованого органу — «Шляхи мистецтва», який почав виходити замість журналу «Мистецтво» (Доленго, 1927, с. 6).

Як указувалося, в Україні з різних причин у 1918 — 1919 рр. опинилися відомі представники художньої інтелігенції колишньої Російської імперії, котрі відіграли певну роль у трансформації поглядів старої інтелігенції республіки. Так, газета «Коммунист» повідомляла, що 30 березня 1919 р. в Інтимному театрі відбудеться лекція поета І. Еренбурга — «Лик війни» (*Коммунист*, 1919, 30 марта, с. 4). На той час І. Еренбург не визнавав радянську владу й був прихильником білого руху. І вже в 1920 р. автор учорашніх ультрабілогвардійських віршів залишив останній оплот контрреволюції в Криму та повернувся в Москву. І там, у Будинку друку привселюдно зрікся свого помилкового минулого. «Зрікаюсь, тричі зрікаюсь від усього, чим жив учора» (Лейт-с, 1924, с. 5).

Радянська влада за підтримки основної маси населення зміцнила свої позиції, що вплинуло на настрої інтелігенції. Цікавим та показовим і для представників старої інтелігенції України був шлях відомого російського поета К. Бальмонта. Саме він у захваті від революції 1905 р. стверджував: «О робочий, я з тобою, бурю я твою оспівую» (Бальмонт, 1922, с. 7). А вже у 1918 р. з відвертою злістю писав зовсім зворотне про борців революції. «Уже не пси вони більше, вони — вовки, вони — скажені собаки, які рвуть своїми зубами, що забризкані слиною, ту руку,

яка їх звільнила» (Бальмонт, 1918, с. 3). К. Бальмонт 27 травня 1920 р. в Будинку мистецтв, де святкувалося 30-річчя його літературної діяльності, знову хвалив пролетаріат, «натовпи», які народжують справжні таланти (Вешнев, 1920, с. 2). Зрозуміло, що зміна настроїв представників старої інтелігенції Росії впливала на настрої інтелігенції України.

Як неодноразово підкреслювалося, Жовтень 1917 р. і Українська революція 1917–1921 рр. спричинили глибоку й докорінну диференціацію і серед літературної та художньої інтелігенції. Суворі й жорстокі обставини громадянської війни та інтервенції в республіці прискорили еволюцію політичних і професійних настроїв діячів мистецтва та літератури. Окремі з них, котрі ще зовсім недавно клялися у вірності й любові народу, зраджували йому в скрутну годину. Так, відомий український поет О. Олесь, котрий до революції готовий був віддати народові душу й тіло, у часи Української революції 1917–1921 рр. залишив Україну, присвятивши свою музу, як писала радянська преса, віденським і берлінським кабакам. У його творчості настав складний період художника, котрий опинився за кордоном (Пилипенко, *Олесь на чужині*, 1923, с. 2; Пилипенко, *Емігрантська переважа*, 1923, с. 2). І його доля була типовою для емігрантських кіл літературної та художньої інтелігенції. Щоправда, слід зауважити: емігрантами вони ставали завдяки радянській владі, яку не визнавали, з якою боролися, від якої тікали.

Більшість художньої та літературної інтелігенції України намагалася дотримувати позиції «загальнолюдського» гуманізму, наприклад, відомий письменник В. Г. Короленко, котрий мав великий авторитет серед інтелігенції не тільки України, а й світової. Громадянська війна застала його на малій Батьківщині – у Полтаві, яка перебувала на одному з перехресть жорстоких воєнних дій і політичних баталій. Намагаючись залишитися «над боротьбою», він з позиції абстрактного гуманізму, не підтримуючи жодну з воюючих сторін, беззастережно й неухильно осуджував і революцію, і контрреволюцію, і різні влади та режими за жорстокість, смертну кару, розстріли тощо. В. Короленко марно закликав до милосердя, уважаючи можливим вирішення всіх питань безкровним, мирним шляхом (Федюкин, 1972, с. 214).

Як згадував тодішній управляючий справами Раднаркому РСФСР В. Д. Бонч-Бруєвич (1968, с. 78–79), йому неодноразово надходили офіційні відомості про те, що В. Г. Короленко негативно ставився до діяльності радянської влади, називаючи справедливо, на нашу думку, боротьбу диктатури пролетаріату з представниками інтелігенції «зайвою жорстокістю». Він відверто й постійно на всіх рівнях публічності виступав за «мирну еволюцію». І навіть спілкування з А. В. Луначарським, який за дорученням Леніна їздив до Полтави,

коли ту звільнили від білогвардійців, суттєво не вплинуло на позиції письменника (Трифонов, 1970, с. 33–34).

Цікаво зазначити, що під час австро-німецької окупації тодішня влада сприяла реставрації пам'ятників царям та їхнім слугам. У с. Качеленськ й інших Павлоградського повіту на Катеринославщині, наприклад, владі на місцях запропонували в повітових управах замінити портрети Т. Г. Шевченка портретами царя Олександра II, а в Ново-Московському повіті — оновити пам'ятник Олександрю II. З іншого боку, і це теж сприяло формуванню позитивного іміджу радянської влади, у листопаді 1918 р. у Москві й Ленінграді за планом монументальної пропаганди врочисто відкрито тимчасові пам'ятники Т. Г. Шевченку (Золотоверхий, 1961, с. 148, 156). В Україні, з відновленням радянської влади, у лютому 1919 р. Раднарком УРСР виділив кошти на увічнення пам'яті Т. Г. Шевченка. До речі, постанова зобов'язувала відділ мистецтв уряду оприлюднити умови конкурсу на кращий проект пам'ятника Т. Г. Шевченку, призначивши премію в сумі 25 тис. руб. («Із протоколу засідання Ради Народних Комісарів УСРР про виділення коштів на вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка від 24 лютого 1919 р.», 1979). Окрім того, Раднарком УРСР у березні 1919 р. постановив день 11 березня вважати днем пам'яті видатного поета («Про вшанування пам'яті Тараса Шевченка: постанова Народного Комісаріату освіти УСРР від 7 березня 1919», 1979, 22, ст. 244). Подібні заходи часто, хоча й були заформалізованими та декларативно-демонстраційними, позитивно впливали на формування ставлення старої інтелігенції до радянської влади.

Слід зауважити, що суттєве духовно-творче прагнення українського суспільства та інтелігенції до розбудови нації, держави й культури кін. XIX — поч. XX ст., яке стимулювало процес самоорганізації та структуризації вітчизняного культурного простору й зумовило виникнення численних полістилістичних художньо-літературних об'єднань, у 1920 рр. не тільки не згасло, а навпаки, посилилося. Цьому сприяли певна сукупність культурно-історичних факторів, особливість і масштабність творчих завдань.

Водночас після поразки Української революції 1917–1921 рр., падіння молоді Української держави та встановлення більшовицької радянської влади актуалізувалася проблема національної кристалізації українства. Внеском творчих сил інтелігенції в її вирішення мало стати формування міцних засад української національної культури, розширення соціальної бази культурного розвитку, активізація соціокультурної комунікації, які сприяли б консолідації митців, інтелігенції й суспільства загалом.

Більшовицька центральна влада, як аргументовано довів директор Інституту російської й радянської культури імені Ю. Лотмана (Німеччина) К. Аймермахер (Додин, 2001, с. 88–99), відразу після революційного перевороту 1917 р. і певний час потому не мала чіткої концепції культурного розвитку. Документи уряду та більшовицької партії свідчать про їх визначеність із двох позицій: 1) контроль над усіма інститутами, що брали участь у формуванні способу мислення народу; 2) підвищення освітнього рівня робітничо-селянських мас. Щоправда, інтелігенція прагнула зберегти відносний плюралізм у культурному житті країни й певну свободу творчості. Однак, починаючи з 1923–25 рр., компартія вже відкрито заявляла свої претензії на керівництво культурою та інтелігенцією й мала на меті створення нової культурної моделі, яка цілком обслуговувала б її ідеологічну гегемонію.

Насамперед на сфері культури набуло поширення поняття «класовості й класової боротьби» як рушійного чинника соціокультурного розвитку. Цей вульгарно-соціологічний підхід ототожнював класовість літератури та мистецтва із соціальним походженням творців та інтелігенції; оскільки акцентувалося на пролетарській культурі, то решта культурних виявів інтелігенції розцінювалася як «попутництво» або «ворожі дії».

Іншою принциповою ідеєю був більшовицький «масовізм» — звелічення мас, зневажання особистості, що переросло в цілеспрямовану масифікацію, в результаті чого інтелігенція та люди загалом мали втратити індивідуальність, самостійність і перетворитися на невиразну слухняну «масу».

Курс на зумисну егалітаризацію культури не узгоджувався з творчим індивідуалізмом у літературно-мистецькій царині, який означив не тільки здатність самостійно «мислити в принципі», а й жити власним духовним життям, продукувати відмінні від офіційних радянських культурні смисли та ціннісні орієнтації. Тому радянська влада була зацікавлена в організації масових творчих об'єднань з колективістською психологією, де загальне домінуватиме над індивідуальним і надасть змоги використовувати митців та інтелігенцію загалом як «сліпе знаряддя» для вироблення й пропаганди масових культурних продуктів.

Наявність різноманітних культуротворчих тенденцій на той час, які значно різнилися за своїми настановами, а також неоднорідний склад суб'єктів культурної діяльності (представники старої творчої інтелігенції, митці революційної формації та новітній прошарок інтелігентів «радянського зразка»), зумовили складний драматично напружений, інколи навіть парадоксальний перебіг процесів, що відбувалися

в літературно-мистецькому середовищі під час Української революції та впродовж 1920 рр.

На хвилі переможної ейфорії революційного пролетаріату, як значалося, виникла «літературно-художня» організація Пролеткульт (1919–1924), що мала амбітні наміри стати «культурною владою» у країні, водночас політичну владу захопила більшовицька партія, а на керівництво трудовими колективами претендували профспілки. Відкидаючи культурну спадщину, пролеткультівці вважали, що культуру нового суспільства має творити сам пролетаріат і забезпечувати доступ до неї має через широкую мережу самодіяльних клубів, студій, товариств літературного та мистецького профілів. Організація швидко й активно розширювалася, супроводжуючи свої незначні реальні справи гучною риторикою (Родченко, 1982).

Однак компартія ставилася до Пролеткульту лише як до знаряддя «червоної просвіти» і боротьби з «буржуазними відхиленнями», оскільки вона взагалі не визнавала культурних організацій, що мали власну мету.

Перше значиме літературно-художнє об'єднання радянської епохи створили поети та художники-футуристи, котрі підтримали новий режим (внаслідок чого стали зватися «комфутуристами»). Їхній Лівий фронт мистецтва (ЛЕФ, 1922) виступав за тотальний розрив з минулим і пропагував нові цінності: «Провідними особистостями в розвитку соціалізму стають люди нового типу – усамітненого мислителя чи філософа змінює палкий літератор з організаторськими здібностями» (Шафаревич, 1991, с. 5–387). Саме такі якості й продемонстрували члени об'єднання: В. Маяковський, М. Асєєв, О. Родченко, В. Татлін та їхні послідовники в Україні. Вони, на нашу думку, сплатили новій владі своєрідну «данину» — лояльність, численні талановиті «агітки», але не стали виконавцями її волі. ЛЕФ був для митців сферою формування нової художньої культури, де ідеї та майстри легко переходили від одного виду мистецтва до іншого. Тут співіснували поезія й мистецтво реклами, авангардна поліграфія та вишукана фотографія, оригінальне оформлення кіно й театральних вистав. Талановиті твори налічували сотні, проте, за свідченням сучасників, «естетизму в речах ЛЕФу було ніяк не менше, ніж у творах будь-якої з відомих художніх шкіл» (Лежнев, 1927, с. 28). Поети та художники залишалися сильними, яскравими особистостями, а коли поєднували творчі зусилля, то ефект перевершував сподівання. Особливо плідним був творчий союз Маяковський – Родченко: «Уся Москва прикрасилася нашою продукцією», — зізнавалися вони (Хан-Магомедов, 1982, с. 6–38). Лефівці,

безперечно, належали до справжніх будівничих нового світу в загальнокультурному розумінні.

Паралельно виникла Асоціація художників революційної Росії (АХРР, Москва, 1922 р.), що підтримувала художні традиції передвижників у поєднанні з футуристичним мистецтвом (оскільки засновниками АХРРу були колишні члени гурту футуристів «Бубновий валет»). Представники цього об'єднання обстоювали принципи станковізму й натуралізму в образотворчому мистецтві з обов'язковою революційною тематикою творів, маючи на меті отримати державну підтримку й зацікавити масову глядацьку аудиторію. За оцінкою одного із сучасників, ахривці вважали себе «ілюстраторами революції, але, на жаль, поганими ілюстраторами» (*Нове мистецтво*, 1926, 5, с. 4). АХРР налагодила надзвичайно активну й розгалужену виставкову діяльність: у її активі — понад 70 виставок, створених за тематичним принципом («Життя і побут робітників», «Життя і побут Червоної Армії», «Революція, побут, праця» тощо), а також започаткувала традиції проведення художніх виставок у формі регулярних творчих звітів організації. Не менш плідною була й видавнича діяльність об'єднання: випуск кольорових репродукцій, листівок, виставкових каталогів, художніх альбомів, журналу «Мистецтво у маси» (20 номерів). АХРР свідомо обрала тактику «поширення» своєї організації (замість ідейно-естетичного «поглиблення»): з 1925 р. оформила свій молодіжний ешелон і мала 40 філій у радянських республіках і містах, зокрема й Україну. Отримуючи спеціальні державні дотації, АХРР розгортала численні виставки на території України, але українська художня критика відзначала надзвичайно низький мистецький рівень експонованих творів: «Революційна тематика не може виправдати цієї слабкості» (П. Г., 1926, с. 8).

Між АХРР і ЛЕФ постійно точилася боротьба під гаслом «Геть протекціонізм, урядову підтримку і командування мистецьких угруповань одне одним». Однак, по суті, вона була боротьбою за командні висоти в царині художньої творчості, за право називатися «державним мистецтвом». Охарактеризовані нами центральні творчі організації суттєво вплинули на літературно-художнє життя в Україні. Територіальна й позиційна розстановка вітчизняних творчих сил на початку 1920 рр. виглядала таким чином.

У Києві, історичній столиці України, центрі національно-визвольних змагань, де продовжували діяти утворені за часів УНР головні культурні інститути, зосереджувався великий прошарок творчої, особливо літературної інтелігенції різних поколінь, що представляв як традиційні, так і новітні художньо-стилістичні напрями. Таким чином

радянська влада прагнула контролювати вказаний творчий процес і схилити інтелігенцію на свою сторону.

Харків, набувши статусу першої столиці радянської України, вабив до себе літераторів та митців нової генерації, захоплених «червоною романтикою» революційних перетворень в усіх сферах суспільного життя. Спочатку тут переважали невеликі літературно-художні групи, але радянські урядові установи, зокрема відділи літератури й мистецтв Управління політосвіти, докладали зусиль для створення творчих об'єднань всеукраїнського масштабу.

Роль своєрідного форпосту передвижницьких традицій в Україні відіграло художнє товариство імені К. Костанді (Одеса, 1922); невеликі мистецькі гурти існували й у Дніпропетровську, Сумах, Полтаві та інших вітчизняних осередках художньої культури.

Проте реальний стан вітчизняної творчої сфери — нечисельність мистецько-літературних професійних кадрів, роздрібленість сил по різних осередках, відсутність чітких ідейно-художніх орієнтирів тощо — не відповідав характеру й масштабам соціокультурних завдань, які за планами радянської влади належало виконати. Загалом, як уважала радянська влада, виникла нагальна необхідність організаційної перебудови художньої та літературної діяльності з метою культурного самоздійснення. Не менш важливою була й соціально-побутова мотивація згуртування митців: більшість з них не мали постійної роботи й коштів на життя. Д. Бурлюк у своїх спогадах відзначав, що визнані в усьому світі художники бралися прикрашати навіть лазні, а розписи тоді були дешевшими за фарбування (Бурлюк, 1996, с. 374).

Процес зрушення розпочався з гучних декларацій українського червоного письменства про знищення всіх традицій і започаткування не просто нових напрямів, течій чи шкіл, а нової ери в літературі. При цьому не висловлювалося жодної конструктивної пропозиції стосовно її досягнення.

Усеукраїнський літературний комітет при НКО УРСР організував публічне обговорення концепції Пролеткульту, яка була загалом схвалена з поправкою про обов'язковість пролетарського походження для творців нової літератури. У пролеткультівському дусі витримано «Наш універсал до робітництва і пролетарських митців українських» з підписами Миколи Хвильового, В. Сосюри, М. Йогансена. «Однаково одгетькуючи всіляких неокласиків <...>, — наголошувалося в ньому, — що годують пролетаріат заявленими формами з минулих століть, і життєтворчих футуристичних безмайбутників, що видають голу руйнацію за творчість, та усілякі формалістичні школи і течії <...> оголошуємо еру творчої пролетарської поезії справжнього майбуття.

Мідяною сурмою скликаємо до наших лав розпорошені творчі одиниці робітництва. Формуємо загони. Організуємо регулярну армію митців пролетаріату» (Лейтес і Яшек, 1928, с. 65).

Помірковане крило літературних сил, на відміну від революційно-романтичного, досить скептично відгукнулося щодо виникнення Пролеткультів. Його позицію озвучив критик Ю. Меженко в статті з актуальною назвою «Творчість індивідуальна та колективна». «Які будуть наслідки цього, — писав він, — ми поки що не знаємо, але гадаємо, що не дуже гарні, тому що творчість і примусова програма (ходи веселіше, тому що ми будуємо радісне життя), на наш погляд, не дуже уживуться» (Кочур, 1992, с. 124–126).

Однак, за відсутності реальних альтернатив, на початку 1921 р. обрано організаційний Центральний комітет Пролеткультів України у складі В. Еллана-Блакитного, З. Невського та І. Кулика. Більше року знадобилося, щоб на зборах представників культурно-освітніх установ столичного Харкова схвалити створення Пролеткульту. Діяльність місцевих пролеткультівських організацій — клубів, студій, гуртків на підприємствах та в навчальних закладах — довела: вони здатні виконувати лише культурно-масову роботу.

У 1922 р. здійснено спробу створити «Федерацію пролетарських письменників і митців» з друкованим органом — газетою «Арена», але одразу після декларативних заяв організація самоліквідувалася через неналежні умови для діяльності.

Отже, ідеї Пролеткульту не мали успіху на українських теренах. Подальший перебіг подій підтвердив ефективність самоорганізації вітчизняних літературно-мистецьких сил під проводом видатних особистостей. Унаслідок цього об'єднавчого руху виникло немало масових організацій та невеликих гуртів літературного й художнього профілів, які й стали основними суб'єктами культуротворчих процесів в Україні в 1920-х рр.

Завдяки діяльності творчих об'єднань упродовж XIX — початку XX ст., українське суспільство набуло можливості користуватися мистецькими та літературними здобутками в широкому стилістичному діапазоні. Проте кожна суспільна верства мала власні художні вподобання: для селянської більшості ближчою була реалістична етнографізована творчість; новостворені пролетарські маси тяжіли до революційно-романтичних, соціально-позитивістських творів; інтелігентські кола переважно перебували під впливом російських та західноєвропейських культурних новаторських надбань.

На означеному історичному етапі актуалізувалася проблема елітаризму й егалітаризму, як визначальна для розвитку національної

культури. Прогресивні об'єднання творчої інтелігенції в ті суворі часи Української революції, громадянської війни та інтервенції намагалися гідно виконати обов'язки духовного авангарду суспільства, виступали проти отождолення української національної культури виключно з народною (селянською) чи народницькою, але їхніх сил на той час виявилося недостатньо для ствердження елітарних тенденцій духовно-творчого розвою. З іншого боку, радянська влада робила все, щоб нав'язати свої інтереси творчому рухові інтелігенції.

Висновок. Таким чином, під час Української революції 1917–1921 рр., громадянської війни й інтервенції різноманітні режими та влади, зокрема радянська, активно боролися за вплив і схилення на свою сторону старої інтелігенції, без чого жодна з них не могла існувати, воювати, здійснювати економічні та політичні завдання. Оскільки здобула перемогу й закріпилася в Україні радянська влада, саме вона планувала за будь-яку ціну схилити до співпраці стару інтелігенцію.

У цьому контексті особливе місце посідали медичні та літературні працівники – одні лікували тіло, інші піклувалися про душу людини. Радянська влада змушена була вживати всіх можливих і неможливих заходів для залучення літературної та медичної інтелігенції, яка, зі свого боку, з різних причин змушена була шукати компроміси для подальшого існування. Адже стара інтелігенція була приречена на взаємне існування з переможною більшовицькою владою в Україні. Спроби відвертої або прихованої боротьби із цією владою не давали позитивних результатів. Крім того, радянська влада вимушено демонструвала прагнення створити відповідні умови для співпраці зі старою медичною та літературною інтелігенцією, яка поступово дійшла висновку щодо необхідності професійної співпраці з радянською владою.

Список посилань

- Бальмонт, К. (1922). Поэт рабочему. *Песня рабочего молота* (с. 7). Москва.
- Бальмонт, К. (1918). *Революционер я или нет* (с. 3). Москва: Верфь.
- Блок, О. (1919). Дванадцять: [поема]. С. Юрась (Пер.). *Мистецтво*, 4, 7–10. *Большевик* (1919, 1 мая).
- Бонч-Бруевич, В. Д. (1968). *Воспоминания*. П. Николаев (Сост. и авт. вступит. ст.). Москва: Художественная литература.
- Бурлюк, Д. (1996). Фрагменти зі спогадів футуриста (за 40 років, 1890–1930). *Український авангард 1910–1930 років: альбом* (с. 374). Д. О. Горбачов (Авт.-упоряд.). Київ: Мистецтво.
- Вешнев, В. (1920, 2 июня). Чествование К. Д. Бальмонта. *Правда*, с. 2.
- Врачебное дело* (1919), 4, 4–5.
- Додин, Е. Я. (2001). Рецензия на книгу К. Аймермахера «Политика и культура при Ленине и Сталине, 1917–1932». *Культурология: дай-*

- джерст*, 4, 88–99. Российская академия наук, Институт научной информации по общественным наукам. Москва.
- Доленго, М. (1927, 7 листопада). Художні досягнення повогтневої української літератури (побіжний огляд). *Народний учитель*, с. 6.
- Золотоверхий, І. Д. (1961). *Становлення української радянської культури (1917–1920 рр.)*. М. В. Коваль (Ред.). Київ: Видавництво АН УРСР.
- Із протоколу засідання Ради Народних Комісарів УСРР про виділення коштів на вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка від 24 лютого 1919 р. (1979). *Культурне будівництво в Українській РСР, 1917–1927: збірник документів і матеріалів* (с. 82). Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР [та ін.]. Київ.
- Коммунист* (1919, 30 марта), с. 4.
- Кочур, Г. (1992). Неординарна особистість: [про літературознавця Ю. Меженка]. *Сучасність*, 10, 124–126.
- Лежнев, А. (1927). *Современники: литературно-критические очерки*. Москва: Круг.
- Лейтес, А. та Яшек, М. (1928). *Десять років української літератури (1917–1927)* (Т. 1: Біо-бібліографічний). С. Пилипенко (Ред.). Харків.
- Лейт-с, А. (1924, 3 апреля). Цыплячья философия под неповским соусом: (об Илье Эренбурге). *Коммунист*, с. 5.
- Мануильский, Д. (1921, 7 ноября). Среди предательства и измены. *Коммунист*, с. 3.
- Нове мистецтво* (1926), 5.
- Об учёте и мобилизации медицинского персонала: [дополнительное постановление от 14 марта 1919 г. к постановлению от 5 марта 1919]. (1919). *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919*. Народний комісаріат юстиції. Київ, 28, ст. 298.
- Об учёте и мобилизации медицинского персонала: постановление от 5 марта 1919 г. (1919). *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919*, 21, ст. 233. Народний комісаріат юстиції. Київ.
- Об учете и трудовой повинности всех медицинских работников на территории УССР: декрет Совнаркома УССР от 23 мая 1919 г. (1919). *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919* (Ч. 2.), ст. 52. Народний комісаріат юстиції. Київ.
- Отчет Народного Комиссариата здравоохранения УССР за 1920 год.* (1921). Харьков.
- П. Г. (1926). Виставка АХРР'а. *Нове мистецтво*, 2, 8.
- Пилипенко, С. (1923, 28 січня). Емігрантська перезва. *Вісті ВУЦВК*, с. 2.
- Пилипенко, С. (1923, 18 січня). Олесь на чужині. *Вісті ВУЦВК*, с. 2–3.
- Про вшанування пам'яті Тараса Шевченка: постанова Народного Комісаріату освіти УСРР від 7 березня 1919. (1979). *Культурне*

будівництво в Українській РСР, 1917–1927: збірник документів і матеріалів (с. 85). Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР [та ін.]. Київ.

- Про поліпшення становища робітників лікарсько-санітарної справи: постанова РНК від 10 червня 1920 р. (1921). *Збірник законень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету* (1-е вид.), 14, ст. 260. Рада Народних Комісарів, Народний комісаріат юстиції. Харків.
- Про притягнення до трудової повинності медперсоналу: постанова (1921). *Збірник законень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету* (1-е вид.), 1, ст. 17. Рада Народних Комісарів, Народний комісаріат юстиції. Харків.
- Родченко, А. М. (1982). *Статьи. Воспоминания. Автобиографические записки. Письма*. Москва: Советский художник.
- Советская интеллигенция: (история формирования и роста 1917–1965 гг.)*. (1968). Академия общественных наук при ЦК КПСС, Кафедра истории советского общества. Москва: Мысль.
- Театральная жизнь* (1918), 24.
- Трифонов, Н. А. (1970). История одного спора Октябрьских лет: (Луначарский и Короленко). *Вопросы литературы*, 7, 33–44.
- Федюкин, С. А. (1972). *Великий Октябрь и интеллигенция: из истории вовлечения старой интеллигенции в строительство социализма*. Москва: Наука.
- Хан-Магомедов, С. О. (1982). Дизайн, архитектура, агитационное и полиграфическое искусство в творчестве художника Александра Родченко. *Статьи, воспоминания, автобиографические записки, письма* (с. 6–38). Москва: Советский художник.
- ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України), ф. 2, спр. 2, оп. 1, од. зб. 436, арк. 1, 6.
- ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, од. зб. 622, арк. 57.
- ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, од. зб. 622, арк. 64, 79.
- ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 26, арк. 57, 131-зв.
- ЦДАВО України, ф. 2, оп. 2, од. зб. 151, арк. 5.
- ЦДАВО України, ф. 2, спр. 2, оп. 1, од. зб. 916, арк. 66–67.
- ЦДАВО України, ф. 2, спр. 2, оп. 2, од. зб. 17, арк. 49-зв.
- ЦДАВО України, ф. 2684, оп. 1, од. зб. 135, арк. 14.
- ЦДАВО України, ф. 2684, оп. 1, од. зб. 135, арк. 175.
- ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України), ф. 2, оп. 1, од. зб. 204, арк. 3, 4–зв.
- Шафаревич, И. (1991). *Социализм как явление мировой истории. Есть ли у России будущее?: публицистика* (с. 5–387). Москва.

References

- Balmont, K. (1922). The poet to the worker. *The song of the working hammer* (p. 7). Moscow. [In Russian].

- Balmont, K. (1918). *I am a revolutionary, aren't I?* (p. 3). Moscow: Verf. [In Russian].
- Blok, O. (1919). The Twelve: [poem]. S. Yuras (Transl.). *Art*, 4, 7-10. [In Russian]. *The Bolshevik* (1919, May 1). [In Russian].
- Bonch-Bruyevich, V.D. (1968). *Memories*. P. Nikolayev (the compiler and the author of the opening chapter). Moscow: Khudozhestvennaya literatura. [In Russian].
- Burliuk, D. (1996). Fragments from a futurist's memories (for 40 years, 1890-1930). *Ukrainian avant-garde 1910-1930: album* (p. 374). D.O. Horbachev (Aut.- compiler). Kyiv: Art. [In Ukrainian].
- Veshnev, V. (1920, June 2). Celebration in honour of K.D. Balmont. *Pravda*, p. 2. [In Russian].
- Dodin, E. Ya. (2001). A review of K. Aimermacher's book "Politics and Culture at the time of Lenin and Stalin, 1917-1932". *Culturology: digest*, 4, 88-99. Russian Academy of Sciences, Institute of Scientific Information in Social Sciences. Moscow. [In Russian].
- Dolengo, M. (1927, November 7). Artistic achievements of Ukrainian literature after the October revolution (brief review). *People's Teacher*, p. 6. [In Ukrainian].
- Zolotoverhii, I. D. (1961). *The development of Ukrainian Soviet culture (1917-1920)*. M. V. Koval (Ed.). Kyiv: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR. [In Ukrainian].
- From the minutes of the meeting of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR on financing T. Shevchenko commemoration dated February 24, 1919 (1979). *Cultural work in the Ukrainian SSR, 1917-1927: collection of documents and materials* (p. 82). Main Archive Department under the Council of Ministers of the Ukrainian SSR [and others]. Kyiv. [In Ukrainian].
- The Communist* (1919, March 30), p. 4. [In Russian].
- Kochur, H. (1992). Extraordinary personality: [about the literary critic Yu. Mezhenko]. *The Present*, 10, 124-126. [In Ukrainian].
- Lezhnev, A. (1927). *Contemporaries: literary and critical essays*. Moscow: Krug. [In Russian].
- Leites, A. and Yashek, M. (1928). *Ten Years of Ukrainian Literature (1917-1927)* (Vol. 1: Bio-bibliographic). S. Pylypenko (ed.). Kharkiv. [In Ukrainian].
- Leites, A. (1924, April 3). Chicken philosophy under the NEP sauce: (about Ilya Ehrenburg). *The Communist*, p. 5. [In Russian].
- Manuil'skiy, D. (1921, November 7). Among treachery and betrayal. *The Communist*, p. 3. [In Russian].
- New Art* (1926), 5. [In Ukrainian].
- On the registration and mobilization of medical personnel: [additional resolution of March 14, 1919 to the resolution of March 5, 1919]. (1919). *Collection of laws and orders of the workers' and peasants' government of Ukraine for 1919*. People's Commissariat of Justice. Kiev, 28, p. 298. [In Russian].

- On the registration and mobilization of medical personnel: of March 5, 1919 (1919). *Collection of laws and orders of the workers' and peasants' government of Ukraine for 1919*, 21, p. 233. People's Commissariat of Justice. Kiev. [In Russian].
- On the registration and labor service of all medical personnel in the territory of the Ukrainian SSR: the Decree of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR of May 23, 1919 (1919). *Collection of laws and orders of the workers' and peasants' government of Ukraine for 1919* (Part 2.), p. 52. The People's Commissariat of Justice. Kiev. [In Russian].
- Report of the People's Commissariat of Health of the Ukrainian SSR for 1920.* (1921). Kharkiv. [In Ukrainian].
- P.H. (1926) Exhibition of AARR (Association of Artists of Revolutionary Russia). *New Art*, 2, 8. [In Ukrainian].
- Pylypenko, S. (1923, January 28). The emigrant dialog. *The VUTSVK News*, p. 2. [In Ukrainian].
- Pylypenko, S. (1923, January 18). Oles in a foreign country. *The VUTSVK News*, p. 2-3. [In Ukrainian].
- On Taras Shevchenko commemoration: the Decree of the People's Commissariat of Education of the Ukrainian SSR dated March 7, 1919 (1979). *Cultural work in the Ukrainian SSR, 1917-1927: collection of documents and materials* (p. 85). Main Archive Department under the Council of Ministers of the Ukrainian SSR [and others]. Kyiv. [In Ukrainian].
- On the improvement of the situation of workers of the medical and sanitary sphere: the resolution of the Council of People's Commissars dated June 10, 1920 (1921). *Collection of Laws and Orders of the All-Ukrainian Revolutionary Committee (the 1st edition)*, 14, p. 260. Council of People's Commissars, People's Commissariat of Justice. Kharkiv. [In Ukrainian].
- About the recruitment of medical staff: an order (1921). *Collection of Laws and Orders of the All-Ukrainian Revolutionary Committee (the 1st edition)*, 1, p. 17. Council of People's Commissars, People's Commissariat of Justice. Kharkiv. [In Ukrainian].
- Rodchenko, A.M. (1982). *Articles. Memories. Autobiographical notes. Letters.* Moscow: The Soviet Artist. [In Russian].
- The Soviet intelligentsia: (the history of developing within the period of 1917-1965).* (1968). Academy of Social Sciences under the CPSU Central Committee, Department of the History of Soviet Society. Moscow: Mysl. [In Russian].
- The Theatre Life* (1918), 24. [In Russian].
- Trifonov, N.A. (1970). The history of one dispute of the October years: (Lunacharsky and Korolenko). *The Issues of Literature*, 7, 33-44. [In Russian].
- Fedyukin, S.A. (1972). *The Great October and the intelligentsia: from the history of involving the old intelligentsia in the development of socialism.* Moscow: Nauka. [In Russian].

- Khan-Magomedov, S.O. (1982). Design, architecture, agitprop and typographic art in the works of the artist Alexander Rodchenko. *Articles, memoirs, autobiographical notes, letters* (pp. 6-38). Moscow: The Soviet Artist. [In Russian].
- CSAHAA of Ukraine (Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine), f. 2, rec. 2, s. 1, archive unit 436, pp. 1, 6. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine f. 166, s. 1, archive unit 622, p. 57. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine f. 166, s. 1, archive unit 622, pp. 64, 79. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine f. 2, s. 1, archive unit 26, pp. 57, 131 - reverse side. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine f. 2, s. 2, archive unit 151, p. 5. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine f. 2, rec. 2, s. 1, archive unit 916, pp. 66-67. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine f. 2, rec. 2, s. 2, archive unit 17, p. 49 - reverse side. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine f. 2684, s. 1, archive unit 135, p. 14. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine f. 2684, s. 1, archive unit 135, p. 175. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine (Central State Archive of Public Associations of Ukraine), f. 2, s. 1, archive unit 204, pp. 3,4 - reverse side. [In Ukrainian].
- Shafarevich, I. (1991). *Socialism as a phenomenon of world history. Does Russia have a future?: social and political journalism* (pp. 5-387). Moscow. [In Russian].

Надійшла до редколегії 17.04.2018 р.